

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

Вучэбны дапаможнік

Для ліцэяў, гімназій і школ
з паглыбленым вывучэннем
гуманітарных дысцыплін

Пад рэдакцыяй

Ю.Л.Казакова, А.Г.Каханоўскага,
П.А.Лойкі, В.І.Менькоўскага, У.А.Сосны

Мінск ВП "Экаперспектыва" 1997

3. Як паўплывала ўсталяванне фальваркава-паншчыннай сістэмы на становішча сялянства?

4. Ці была розніца ў сістэме гаспадарання ва ўсходніх і заходніх раёнах Беларусі? Калі так, то чым гэта было абумоўлена?

5. Дайце характарыстыку развіцця гарадскога жыцця на Беларусі ў канцы XV — першай палове XVII ст.

4.6. Культура

Уваходжанне беларускіх зямель у склад Вялікага Княства Літоўскага істотна паўплывала не толькі на этнічную кансалідацыю, але і на развіццё матэрыяльнай, духоўнай культуры беларускага народа. Гэты працэс адбываўся пры разнастайных культурных сувязях насельніцтва Беларусі з іншымі краінамі, а таксама з народамі, якія ўваходзілі ў склад адзінай шматэтнічнай дзяржавы. Высокі культурны ўзровень, колькасная і тэрытарыяльная перавага ўсходнеславянскага насельніцтва ў параўнанні з іншымі народамі садзейнічалі таму, што пачынаючы з XIV ст. менавіта беларуская культура адыгрывала важную, а ў асобных выпадках і вызначальную ролю ў культурным жыцці Вялікага Княства Літоўскага.

Беларуская культура ўзнікла і развівалася на старажытных усходнеславянскіх традыцыях. На яе развіццё значна паўплывалі перадрэнесансныя і рэнесансныя ідэі. У выніку культура беларускага народа ў сярэдзіне XIII — сярэдзіне XVII ст. набыла арыгінальныя рысы, нацыянальную самабытнасць і дасягнула найвышэйшага ўздыму.

Інтэнсіўна развівалася матэрыяльная культура. У гэты час узніклі і пашырыліся новыя формы і спосабы апрацоўкі глебы, арганізацыі земляробства. Двухпольны севарот паступова змяніўся трохпольным, што дало магчымасць у буйных феадальных гаспадарках вырошчваць збожжа на продаж. З землеапрацоўчых прылад працы сталі шырока выкарыстоўвацца вырабы мясцовых рамеснікаў, такія як сохі, бароны, сярпы, цапы і інш.

Цэнтрамі рамяства і гандлю сталі гарады і буйныя мястэчкі. Развітымі відамі рамесніцкай дзейнасці была апрацоўка скур, выраб з іх абутку, адзення, рэчаў гаспадарчага і хатняга ўжытку. З другой паловы XVI ст. шырока распаўсюджваліся ганчарныя вырабы, з'явілася аднакаляровая і паліхромная кафля. Паліхромная рэльефная кафля выраблялася ў Гародні, Заслаўі, Лагойску, Оршы і Менску. Разам з разнастайнымі вырабамі традыцыйных рамёстваў (кацтва, апрацоўка металаў, дрэва,

косці) на Беларусі ў XVI ст. распаўсюджваюцца выраб паперы, шкла, кнігадрукарства.

Духоўная творчасць беларускага народа адлюстравалася ў фальклору, песенным, харэаграфічным і музычным мастацтве. У XIII — першай палове XVII ст. далейшае развіццё атрымала вусна-паэтычная народная творчасць. На Беларусі ўзнікае новы эпічны жанр — гістарычныя песні і паданні, якія прысвячаліся барацьбе беларускага народа супраць іншаземных захопнікаў. Значнае месца ў вуснай народнай творчасці займала абрадавая паэзія. У адпаведнасці з асноўнымі этапамі сельскагаспадарчых работ яна падзялялася на зімовы, веснавы, летні і восеньскі цыклы. Таксама шырока былі прадстаўлены сямейна-абрадавая паэзія, лірычныя песні. Мудрасць народа, яго жыццёвы і гаспадарчы вопыт знаходзілі адлюстраванне ў казках, прыказках, прымаўках і загадках. Невыпадкова многія з іх сталі ўзорамі сапраўднага фальклору і на працягу многіх стагоддзяў захоўваліся ў якасці выдатных твораў беларускага народа.

Абрадавая паэзія, калядаванне і шчадраванне, хаджэнні валачобнікаў на Вялікдзень, купальскія карагоды заўсёды суправаджалі музыкі. Удзельнікамі народных свят былі скамарохі, якія выступалі з драматычнымі і камічнымі інтэрмедыямі. Вандроўныя акцёры карысталіся рознымі струннымі і ўдарнымі інструментамі (гудкамі, свістулькамі, дудамі, трубамі, рагамі, бубнамі, свірэлямі, сурнамі, скрыпкамі). У XVII ст. у Смаргоні была створана спецыяльная акадэмія, дзе рыхтавалі акцёраў і дрэсіравалі мядзведзяў. Выступленні скамарохаў садзейнічалі ўзнікненню ў XVI ст. народнага лялечнага тэатра — батлейкі, які меў сінтэтычны характар, уключаў песні, танцы, маналогі, дыялогі.

У XV — XVI стст. на Беларусі склаліся пэўныя перадумовы для развіцця культуры Адраджэння. Гарады сталі цэнтрамі ажыўленай грамадска-палітычнай дзейнасці, пашырыліся іх узаемасувязі з краінамі Заходняй і Цэнтральнай Еўропы. Інтэнсіўна развіваліся кнігадрукаванне, адукацыя, шырылася цікавасць да культурных каштоўнасцяў антычнасці. У асяроддзі гараджан і шляхты распаўсюджваліся ідэі Рэфармацыі і гуманізму, мецэнацтва. Даволі хутка ішоў працэс станаўлення беларускай мовы і пашырэння пісьменнасці. Спецыфічнай рысай Адраджэння на Беларусі была наяўнасць на працягу пэўнага перыяду адноснай верацярпімасці, узаемадзеяння і ўзаемаўплыву беларускай, рускай, украінскай і польскай культур, што абумовіла полілінгвізм літаратуры гэтага перыяду. Да 1696 г. беларуская мова

выконвала ролю дзяржаўнай у Вялікім Княстве Літоўскім. На ёй былі створаны выдатныя помнікі грамадска-прававой думкі — Статуты Вялікага Княства Літоўскага (1529, 1566, 1588), накіраваныя на ўмацаванне дзяржаўна-юрыдычнага суверэнітэту краіны.

Своеасаблівай энцыклапедыяй гістарычных ведаў эпохі сярэднявечча сталі летапісы — Летапісец вялікіх князёў літоўскіх, Хроніка Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага, Хроніка Быхаўца і інш. У летапісах адлюстраваны гістарычнае мінулае нашага народа, вядучыя грамадска-палітычныя ідэі эпохі, паказана дзейнасць гістарычных асоб.

У пачатку XV ст. на беларускіх землях жыў і ствараў шматлікія творы *Рыгор Цамблак* — выдатны славянскі царкоўны дзеяч і пісьменнік, які ў 1415 — 1419 гг. з'яўляўся мітрапалітам Вялікага Княства Літоўскага. Цамблак унёс у беларускую літаратуру гуманістычныя ідэі, узбагаціў яе яркімі творамі, напісанымі ў экспрэсіўна-эмацыянальным стылі.

Тытанічнай постацю эпохі Адраджэння быў *Францыск Скарына* (каля 1490 — каля 1551) — вучоны, пісьменнік, перакладчык, гуманіст і асветнік, які аказаў значнае ўздзеянне на развіццё беларускай культуры, даў беларускаму народу друкаваную кнігу на яго роднай мове. У Празе на працягу 1517 — 1519 гг. Ф.Скарына надрукаваў 23 кнігі Бібліі, а ў Вільні заснаваў друкарню, дзе выпусціў "Малую падарожную кніжку" (1522) і "Апостал" (1525).

Заснаванне на Беларусі кнігадрукавання адкрыла небывалыя магчымасці для развіцця асветы, навукі і культуры. Выданні Ф.Скарыны арганічна спалучалі традыцыі беларускага мастацтва з вопытам еўрапейскага кнігадрукавання. Ва ўяўленні Ф.Скарыны Біблія была скарбніцай не толькі рэлігійных, але і свецкіх ведаў, адной з крыніц "семи наук вызволеных".

Ф.Скарына, як і гуманісты Італіі, бачыў у ведах сродак барацьбы з руцінай, невуцтвам, цемрашальствам, шлях да павышэння нацыянальнай самасвядомасці і індывідуалізацыі асобы.

Ф.Скарына быў заснавальнікам жанру прадмоў да чытача. Яго прадмовы да розных выданняў культавых кніг трывала ўвайшлі ў літаратурны ўжытак. У іх першадрукар выкарыстаў моўны народны матэрыял. Усе прадмовы і пасляслоўі Ф.Скарыны прасякнуты клопатам аб разумным упарадкаванні грамадства, выхаванні чалавека, усталяванні дастойнага жыцця на зямлі.

Высокім пачуццём — любоўю да Радзімы — асветлены яго творы: "Понеже от прирожения звери, ходящие в пустыне, знают ямы своя; птицы, летающие по въздуху, ведают гнезда своя; рыбы, плавающие по морю и в реках, чуют виры своя; пчелы и тым подобная боронят ульев своих, — тако ж и люди, игде зродилися и ускормлены суть бо бозе, к тому месту великую ласку имають".

У скарбніцу еўрапейскай культуры ўвайшла літаратурная спадчына беларускага паэта-гуманіста *Міколы Гусоўскага* (1470? — каля 1533). Пяру Гусоўскага належаць тры паэмы, больш за 10 вершаў, але гімнам Бацькаўшчыне, паэмай жыцця стала "Песня пра зубра", якую ён напісаў у 1522 г. у Рыме на лацінскай мове. Пясняр прыроды, працы і свабоднага чалавека, паэт выказаў гарачую любоў да роднай зямлі, з вялікай мастацкай сілай намалюваў жыццё простых людзей, гераічнае мінулае свайго народа, стварыў паэтычны вобраз Вітаўта, асудзіў міжусобныя войны.

У 1523 г. "Песня пра зубра" была выдадзена ў кракаўскай друкарні.

Першая на сучаснай тэрыторыі Беларусі друкарня пачала дзейнічаць у 1550 — 1570 гг. ў Бярэсці пад апекай канцлера Вялікага Княства Літоўскага Мікалая Радзівіла Чорнага. Першая кірылічная кніга ў межах сучаснай Беларусі была надрукавана ў Нясвіжы (1562). У XVI ст. друкарні існавалі і ў іншых мястэчках Беларусі: Заблудаве, Лоску, Цяпіне. У Заблудаве рускія першадрукары Іван Фёдараў і Пётр Мсціславец выдалі "Евангелле вучыцельнае" (1569).

Традыцыі Ф.Скарыны і М.Гусоўскага працягвалі выдатныя пісьменнікі-гуманісты Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Лявонцій Карповіч, Мялецій Сматрыцкі, Лаўрэнцій Зізаній, якія выступалі супраць нацыянальна-рэлігійнага прыгнёту, прызнавалі індыўдуальны розум асноўнай крыніцай пазнання.

Таленавітым публіцыстам пачатку 60-х гг. XVI ст., вядомым грамадска-палітычным дзеячам пратэстанцкага кірунку быў *Сымон Будны* (каля 1530 — 1593). У 1560 г. віленскі ваявода і канцлер Вялікага Княства Літоўскага Мікалай Радзівіл прызначыў яго пастырам клецкай саборнай царквы кальвіністаў. У 1562 г. Сымон Будны ў Нясвіжскай друкарні выдаў на беларускай мове свой "Катэхізіс", які стварыў для простых людзей. Ён імкнуўся да таго, каб усе, хто хоча дасягнуць "істыны разумення", звярталіся да гэтай кнігі, а таксама "деток своих поучали".

У 70-я гг. Сымон Будны разгарнуў інтэнсіўную грамад-

ска-палітычную дзейнасць, выдаў Біблію (1572), Новы Запавет (1574), працу "Аб галоўных палажэннях хрысціянскай веры" (1576). Письменник-публицист палемізаваў з езуіцкімі тэолагамі, абвяргаў дагмат пра бессмяротнасць душы, самым надзейным аўтарытэтам у справах веры і пазнання лічыў Біблію, заклікаў да развіцця беларускай культуры, роднай мовы.

Сучаснікам і аднадумцам Сымона Буднага быў *Васіль Цяпінскі* (? — каля 1599), які бачыў у паланізацыі феадальных вярхоў Вялікага Княства Літоўскага смяротную пагрозу развіццю нацыянальнай культуры беларускага народа. У 70-я гг. XVI ст. на свае сродкі ў маёнтку Цяпіна ён заснаваў друкарню, дзе выдаў "Евангелле", тэкст якога надрукаваў на царкоўнаславянскай і беларускай мовах. У прадмове да "Евангелля" ён выявіў сябе палымяным абаронцам нацыянальнай культуры.

У паслялюблінскі перыяд на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага шырокую дзейнасць дзеля ўмацавання каталіцкай царквы разгарнулі езуіты. Яны стварылі шырокую сетку агульнадаступных бясплатных школ. У 1570 г. у Вільні была заснавана езуіцкая калегія, якая пры каралі Стэфане Баторыі ператварылася ў акадэмію. З'яўленне езуітаў у Вялікім Княстве Літоўскім паклала пачатак каталіцкай контррэфармацыі. Ва ўмовах міжканфесійнай барацьбы літаратура становіцца магутным ідэалагічным сродкам.

У перыяд контррэфармацыі значную ролю ў развіцці культуры Беларусі адыгрывалі праваслаўныя брацтвы, прадстаўнікі якіх тэарэтычна абгрунтоўвалі юрыдычныя правы праваслаўнай царквы. Для распаўсюджвання сярод народа пісьменнасці брацтвы адкрывалі прыхадскія школы, арганізоўвалі друкарні, выдавалі кнігі. Пачатковыя і сярэднія школы былі адкрыты ў Вільні, Бярэсці, Пінску, Слуцку, Менску і Магілёве. Брацкія друкарні ў канцы XVI — першай палове XVII ст. дзейнічалі ў Вільні, Еўі, Магілёве. Выдаўцы выпускалі рэлігійна-культавыя і школьныя кнігі: "Евангелле вучыцельнае" (1569), "Псалтыр з Часаслоўцам" (1570), "Граматыка славенска" (1596) і інш. Друкарня Мамонічаў выпусціла першыя ў беларускім кнігадрукаванні кірылічныя выданні прававога характару: "Трыбунал Вялікага Княства Літоўскага" (1586) і "Статут Вялікага Княства Літоўскага" (1588).

Вострай палітычнай накіраванасцю і каларытнай жывой мовай гэтага часу вылучаюцца парадыйна-сатырыч-

ныя творы канца XVI ст. — "Пасланне апосталу Пятру", "Прамова Мялешкі" і "Ліст да Абуховіча".

Ананімны твор "Прамова Мялешкі" ўяўляе сабой літаратурную пародыю на соймавую прамову, сатыру на грамадска-палітычныя парадкі, якія панавалі ў Рэчы Паспалітай. Асабліва асуджаецца тая частка феадальнай знаці, якая ў пагоні за ўсім іншаземным знішчае свае нацыянальныя традыцыі.

Наваградскі шляхціц *Цыпрыян Камуняка* ў "Лісце да Абуховіча" ў сатырычнай форме паказвае амаральнасць і прадажнасць службовай шляхты, выступае супраць засілля "пальшчызны" на беларускіх землях.

Парадыйна-сатырычныя творы садзейнічалі далейшай дэмакратызацыі літаратуры, узмацненню ў ёй крытычнага пачатку, народнага гумару і сатыры.

У перыяд контррэформацыі асаблівага росквіту дасягнула царкоўна-палемічная публіцыстыка. У 1577 г. у Віленскай друкарні Мікалая Крыштафа Радзівіла выйшла ў свет кніга вядомага царкоўнага дзеяча, заснавальніка полацкага езуіцкага калегіума *Пятра Скаргі* "Аб адзінстве царквы боскай пад адзіным пастырам", у якой аўтар дае ідэалагічнае абгрунтаванне царкоўнай уніі.

У канцы 80-х гг. палемічную антыкаталіцкую публіцыстыку ўзначалілі палемісты астрожскай школы Герасім Смарыцкі і Васіль Суражскі. Яны абвяргалі тэндэнцыйныя сцвярджэнні П.Скаргі аб нізкім інтэлектуальным узроўні праваслаўнага насельніцтва, аб непрыгоднасці яго пісьмовай мовы для ўжывання ў розных сферах духоўнага жыцця.

У канцы XVI ст. уплывовы палітычны дзеяч Вялікага Княства Канстацін Астрожскі ў сваёй рэзідэнцыі адкрыў першую грэка-славянскую праваслаўную школу і арганізаваў пры ёй друкарню. З дзейнасцю астрожскай школы звязаны першы этап развіцця палемічнай публіцыстыкі. Яркія замалеўкі непрымірымых сацыяльных канфліктаў дадзены ў кнізе В.Суражскага "О единой истинной православной вере и о святой соборной апостольской церкви" (1588).

Выдатным творам антыўніяцкай публіцыстыкі быў "Апокрысіс" (Вільня, 1597) Х.Філалета, у якім аўтар ярка і вобразна сцвярджае, што царкоўны саюз уніяцкіх епіскапаў з папай рымскім быў абумоўлены імкненнем епіскапаў да матэрыяльных выгод і высокіх дзяржаўных пасадак.

Значны след у развіцці палемічнай публіцыстыкі пакінуў архімандрыт віленскага Святадухаўскага манастыра, рэктар брацкай школы *Лявонцій Карповіч* (1580 — 1620).

Яго "казанні" змяшчаюць глыбокія разважанні пра сэнс жыцця і маральную чысціню чалавека, вылучаюцца ўзвышаным барочным стылем.

Адно з вядучых месцаў у літаратурным працэсе Беларусі канца XVI — першай паловы XVII ст. займае творчасць *Мялеція Смятрыцкага* (1577 — 1633). У 1610 г. пад псеўданімам Тэафіла Арталога на польскай мове выдаў свой найбольш значны твор "Фрынас", у якім ад імя маці-царквы, якая з'яўлялася сімвалам прыгнечнай радзімы, заклікаў народы Беларусі і Украіны да аб'яднання супраць каталіцызму. Непадалёку ад Вільні ў мястэчку Еўе М.Смятрыцкі займаўся педагогічнай дзейнасцю, выкладаў "свабодныя" навукі. У 1619 г. тут выйшла яго "Граматыка славенска", якая стала шырокавядомай не толькі ў славянскіх краінах, але і ў Заходняй Еўропе. М.Смятрыцкі ў значнай ступені абапіраўся на "Граматыку славенску" (1596) Л.Зізанія. Упершыню ў гісторыі славянскага мовазнаўства ён склаў поўны курс граматыкі — арфаграфію, этымалогію, сінтаксіс і прасодыю. Гэта навуковая праца абясмерціла яго імя ў вяках.

Прадстаўніком дэмакратычнага напрамку ў царкоўна-палемічнай публіцыстыцы быў *Афанасій Філіповіч* (1597 — 1648). У шматлікіх публіцыстычных артыкулах, аб'яднаных у звод пад назвай "Дыярыуш" (1646), ён змагаўся з палітычнай несправядлівасцю Рэчы Паспалітай, пагражаў свецкім феадалам "страшным божым судом", заклікаў да барацьбы супраць каталіцкай экспансіі.

У другой палове XVI ст. традыцыйнае летапісанне, па сутнасці, спынілася. Шырокае развіццё атрымала гісторыка-мемуарная літаратура ("Допісы" аршанскага старасты Філона Кміты-Чарнабыльскага, мемуары наваградскага падсудка Фёдара Еўлашэўскага, "Баркулабаўская хроніка" і інш.). У "Баркулабаўскай хроніцы" мемуарыст распавядае пра страшны голад на беларускай зямлі ў пачатку XVII ст., калі "так мерлі адны пры местах, на вуліцах, па дарогах, по лесах, на пустыні, при роспутях, по пустых избах". Аўтар паказвае простых людзей, іх цяжкую працу і быт, апісвае Бярасцейскі царкоўны сабор 1596 г. Гісторыка-мемуарная літаратура па сваім характары была прасякнута свецкімі матывамі. Аўтары ўслаўлялі інтарэсы чалавека незалежна ад яго сацыяльнага паходжання, што абумовіла далейшае паглыбленне дэмакратызацыі і гуманізацыі літаратурнага працэсу на Беларусі ў канцы XVI — першай палове XVII ст.

Плэнна развівалася сілабічная паэзія, ля вытокаў якой

стаялі Я.Вісліцкі, А.Рымша, Ф.Утчыцкі, І.Іяўлевіч і С.Полацкі. Асаблівасць беларускай паэзіі пачатку XVI ст. — стварэнне вершаваных твораў на лацінскай мове, шырокае бытаванне гістарычных паэм, панегірычных эпіграм, элегій. У гістарычнай паэме Яна Вісліцкага "Пруская вайна" (1516) услаўляецца перамога пад Грунвальдам.

Выдатным дасягненнем усёй старажытнай культуры ўсходніх славян былі зборнікі *Сімяона Полацкага* (1629 — 1680) "Псалтыр рыфмаваная", "Вертоград многоцветный" і "Рифмологион". У сваіх вершах паэт усхваляў высокае прызначэнне чалавека, асвятляў шматлікія грамадска-палітычныя падзеі, падымаў маральна-філасофскія і сямейна-бытавыя праблемы, палемізаваў з кансерватыўнымі прадстаўнікамі царкоўнай іерархіі. С.Полацкі ачысціў паэтычную мову ад уплыву гутарковай стыхіі і наблізіў яе да рытарычна-дэкламацыйных традыцый старажытнага віцііства.

У развіцці архітэктуры на беларускіх землях спалучаліся нацыянальныя і заходнееўрапейскія традыцыі, якія прынеслі на Беларусь гатычны, раманскі стылі і стыль барока. Творча пераасэнсоўваючы гэту спадчыну, беларускія майстры стварылі самабытныя і арыгінальныя помнікі дойлідства.

У сувязі з пастаяннай знешняй небяспекай у гэты час было пабудавана шмат крэпасцяў і замкаў. Адным з моцных абарончых збудаванняў стаў замак у Наваградку, які быў абнесены мураванымі сценамі і шмат'яруснымі вежамі. Адначасова з'явіліся замкі ў Лідзе, Крэве, Гародні, якія разам з мураванымі і драўлянымі замкавымі пабудовамі іншых гарадоў і мястэчак Беларусі стваралі абарончую сістэму агульнадзяржаўнага значэння.

Абарончы характар насіла архітэктура замкаў у Смалянах і Койданаве. У пачатку XVI ст. магнацкім родам Ільінічаў была пабудавана жамчужына беларускага каменнага дойлідства — Мірскі замак.

Дойліды дасягнулі высокага мастацкага ўзроўню ў культавай архітэктуры. Быў створаны новы стыль — беларуская готыка, узорамі якой сталі цэрквы абарончага характару ў Сынкавічах, Мала-Мажэйкаве (Мураванцы), Супраслі і Заслаўі. У другой палове XVI ст. на Беларусі пачалі з'яўляцца культавыя пабудовы ў стылі рэнесансу (пратэстанцкі сабор у Смаргоні і каталіцкі касцёл у Нясвіжы). З канца XVI ст. узводзяцца барочныя помнікі — езуіцкі касцёл у Нясвіжы, які быў пабудаваны архітэкта-

рам-італьянцам Дж.М.Бернардоні. Барочнай архітэктуры ўласціва прасторавая разгорнутасць, ансамблевасць і дынамічнасць кампазіцыі.

У выяўленчым мастацтве Беларусі пашыраюцца іканапіс, фрэскі, дэкаратыўная скульптура палацаў і культавых пабудов. Найбольшую цікавасць сярод твораў жывапісу таго часу выклікаюць абразы "Адзігітрыі Іерусалімскай" з пінскай Варварынскай царквы, "Замілаванне" з Маларыты. У другой палове XVI ст. у іканапісе адчуваюцца рысы Адраджэння, кампазіцыі вызначаюцца прасторавасцю пабудовы, з'яўляюцца элементы бытавога характару (абраз "Нараджэнне Маці Боскай" Пятра Яўсеевіча з Галынца, 1649). Фоны абразоў часта ўпрыгожваліся разьбяным залачоным арнаментом, які надаваў твору дэкаратыўнасць.

У XV ст. з'яўляюцца творы свецкага жывапісу — партрэты княгіні Ганны Радзівіл, слупкага князя А.Алелькавіча, вядомага магната Аляксандра Хадкевіча і інш. Структура сістэмы размалёвак становіцца больш адвольнай, насычанай канкрэтнымі дэталямі. З канца XVI ст. у жывапісе акрамя партрэтнага ўзнікаюць гістарычны, батальны і іншыя жанры.

У скульптуры гэтага часу назіраецца цікавасць да рэальнага чалавека, вобразам надаюцца рысы індывідуальнасці. Выразнасць пластычнай мовы вызначае кампазіцыю "Марыя з дзіцем" у Нясвіжы.

У XV — XVII стст. пры Слуцкім, Супрасльскім, Пінскім, Ляшчынскім манастырах існавалі бібліятэкі. Ствараліся яны таксама пры калегіумах у Гародні, Бярэсці, Менску, Наваградку і інш., фарміраваліся буйныя прыватнаўласніцкія зборы — наваградскага ваяводы, канцлера Вялікага Княства Літоўскага Альбрэхта Гаштольда, Радзівілаў, Сапегаў.

Такім чынам, менавіта XIII — XVII стст. сталі тым часам, калі культура беларускага народа, развіваючыся на ўласнай аснове, узбагацілася здабыткамі сусветнай цывілізацыі і актыўна ўключылася ў агульнаеўрапейскі культурна-гістарычны працэс.

ДАКУМЕНТЫ І МАТЭРЫЯЛЫ

Ф.Скарына. ПРЕДЪСЛОВІЕ В ПСАЛТИРЬ

"Всяко писание богом водъхновеное полбзно ест ко учению и ко обличению и ко исправлѣнию и ко наказанию правды. Да совбршен будеть человекъ божий и на всяко дѣло добро уготованъ, яко светый

апостол Павел пишеть. И сего ради светые писма уставлѣна суть к нашему навчению и справлѣнию, духовному и телесному, различными обычаяи. Едины законом ветхым и новым, и другие святыми пророки даны суть нам. Иные деянием светых отецъ, а некие притѣчами премудрых учителей; некоторые теже песнями и псалмы, от царя Давыда и от иных божіих певцев сложенными, яко ест Псалтырь. Ты же вси первоменованные писма, každное с ним токмо едину речь в собѣ замыкають; яко закон живота вечного людей доступити учить. Пророци, приидущие, доброе добрым, а злое злым проповѣдуютъ. Деяние же и животы светых отецъ жити нас на свете, боязни божіей и в терпении навчаютъ. Притчи пак и преповѣсти премудрых учителей — добрых обычаев, молодых и старых наставляють...

И что есть, чего в псалмах не найдешь? Нест ли там вбличества божия и хвалы его?

Там ест справедливость. Там ест чистота душевная и телесная. Там ест науки всякое правды. Там мудрость и разум досконалий. Там ест милость и друголюбство без лъсти, и все иншие добрые нравы якобы со источника оттолѣ походятъ. Там ест великая тайна о бозѣ в троици едином, и о воплощении господа нашего Исуса Христа, и о вмученьи его невинном, и о воскресении из мертвых. Там ест надежа востания из мертвых и вечного живота, боязнъ страшного суду и вечного огня. Там ест многих таин зъявление. Вси тыи речи якобы у великом сокровищи в сей малой Псалтыри знайдешь.

И видечи таковыя пожитки в так малой книзе, я, Францишек, Скорынин сын с Полоцька, в лекарских науках доктор, повѣлел есми Псалтырю тиснути рускими словами а словенским языком напред ко чти и к похвалѣ к богу в троици единому, и пречистой его матери Марии, и всем небесным чином и светым божьим, а потом к пожитку посполитого доброго наболей с тое причины, иже мя милостивый бог с того языка на свет пустил." (Хрѣстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры. Мн., 1959. С. 171 — 172.)

Урывак з Баркулабайскага летапісу

"Того ж року 1601, месяца октября десятого дня, цѣлую неделю снег сильный и квалтовный ишол, выпал до полголені; также и буря сильная была. Тогды пшеницы ярицы, овес, гречиху, горохи и вси овощи, великое множество ярицы на полях непожатые, также и копы жатые снегом позаметала метелица, иж было жалосно и страшно гледѣти и выповедити уздыханя и плачу людей убогих, пашников немаетных...

Того ж року была зима злая, снега великие и сильные были морозы. Многим людем поморозило кому ногу, кому палцы, другому вид: уши, нос; а другіе з морозу померли. А коли вже была весна в року 1602, тот находит людей множество почали мерти; по пятеру, по тридцати у яму хоронили. Хворых, голодных, пухлых многое множество, — страх видети гневу божого. А так при великих местах человека по одному у яму ховали, священники проводили. Там же, которые ишли на Низ, тые все там померли, мало се зостало. А так мерли одны при местах, на вулицах, по дорогах, по лесах, на пустыни, при роспутях, по пустых избах, по гумнах померли. Отец сына, сын отца, matka детки, детки матку, муж жену, жена мужа, покинувши детки свои, розно по местах, по селах разышлись, один другого покидали, не ведаючи один о другом, — мало не вси померли. А коли тот находит у ворот, албо в дому у кого стоячи хлеба просили, отец з сыном, сын со отцем, matka з дочкою, дочка з маткою, брат з братом, сестра з сестрою, муж з жоною, тыми словы

мовили силне, слезне, горко, мовили так: "Матухно, зезулюхно, утухно, панюшно, сподариня, слонце, месяц, звездухно, дай крошку хлеба!" Тут же подле ворот будет стояти з рая до обеда и до полудня, так то просячи; там же другой под плотом и умрет." (Полное собрание русских летописей. М.: Наука, 1975. Т. 32. С. 187 — 188.)

Фрагмент з "фрынаса" Мялеція Смятрыцкага

"Гора мне беднай, гора нешчаслівай! Ах, з усіх бакоў з маёнткаў аграбленай! Гора мне, абдзёртай на свецкую ганьбу з рыз маіх! Бяда мне, абцяжаранай невымоўнымі цяжкасцямі! Рукі мае ў аковах, ярмо на шыі, путы на нагах, ланцуг на клубах, меч з двух бакоў востры над галавою, вада пад нагамі глыбокая, няўтасны агонь па баках, адусюль стогны і енкі, адусюль страх, адусюль праследаванні.

Бяда ў гарадах і вёсках, бяда ў палях і дубровах, бяда ў гарах і прорвах зямлі. Нідзе няма месца спакойнага і прытулку бяспечнага...

Дзяцей нарадзіла і выхавала, а яны адракліся ад мяне і сталі прычынай майго заняпаду. Вось чаму я сяджу адна цяпер, падобна той удаве, якая з гора лемантуе. Яшчэ нядаўна гаспадыня ўсходу і захаду сонца, паўднёвых і паўночных краёў, цяпер дзень і ноч плачу, а слёзы цякуць па шчаках маіх як патокі рачныя і няма каму мяне супакоіць: усе ад мяне паўцякалі, усе пагарджаюць мною. Сваякі мае далёка ад мяне, прыцелі сталі ворагамі, сыны мае, пазайздросціўшы племя яшчарак, джалюць мае цела зарзнымі джаламі.

Слухайце жалобную аповесць маю ўсе народы, слухайце ўсе, хто жыве на зямлі!

Сыны і дачкі мае, якіх я нарадзіла і выхавала, пакінулі мяне і пайшлі за той, якая ім не пакутавала, каб досыць насыціцца ад яе глутасці. Святары мае аслеплі, пастыры, не жадаючы ведаць таго, што змаганне ідзе за душу, анямелі. Старцы мае здурнелі, юнакі здзічэлі, дачкі пайшлі на распуту, і ўсе, аднадушна бога і праўду забыўшы, замахнуліся на маю душу"... (Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры. Мн., 1959. С. 262 — 265.)

ПЫТАННІ

1. Якія змены адбыліся ў матэрыяльнай культуры беларускага народа ў XIII — першай палове XVII ст.?
2. Калі на Беларусі склаліся перадумовы для развіцця культуры Адраджэння?
3. Ацаніце ролю Ф.Скарыны ў развіцці сусветнай культуры.
4. Калі з'явілася на тэрыторыі сучаснай Беларусі першая друкарня?
5. Якую ролю ў развіцці культуры беларускага народа адыгралі праваслаўныя брацтвы?
6. Назавіце асноўныя тэндэнцыі ў развіцці архітэктуры і выяўленчага мастацтва Беларусі.

4.7. Этнічныя працэсы на беларускіх землях

У канцы XIII—XVI ст. пачынаецца фарміраванне беларускай народнасці — гістарычна склаўшайся на тэрыторыі сучаснай Беларусі і суседніх усходніх і паўночных